

E. Buyst, M. Goossens, L. van Molle, *CERA 1892-1998. De kracht van coöperatieve solidariteit*, H. van der Wee, ed. (Antwerpen: Mercatorfonds, 2002, 492 blz., ISBN 90 6153 489 5).

De opmerkelijke treinreiziger vanuit Nederland naar Antwerpen kent ongetwijfeld het gothische silhouet van de Onze Lieve Vrouwe kathedraal in deze stad, geflankeerd door de robuuste twintigste-eeuwse boerentoren met op de top een letterbeeld. Deze reiziger zal hebben opgemerkt dat sinds enige jaren de letters KB op de toren zijn veranderd in KBC. Achter deze simpele verandering ligt een geschiedenis en het onderhavige, prachtig vormgegeven boek behandelt in het bijzonder de lotgevallen van de instelling die schuilgaat achter de C, maar ook een klein beetje de geschiedenis van het instituut achter de B van nu. De historie van de letters is recent en ongecompliceerd: aanvankelijk stond KB voor Kredietbank maar sinds het samengaan in 1998 van deze bank met de verzekeraar ABB of Assurantie van de Belgische Boerenbond en de spaarinstelling CERA is in het letterwoord, zo wordt aan het eind van dit boek onthuld, elk der fusiepartners vertegenwoordigd. In feite ontstond daarmee de enige overgebleven Belgische bank met onmiskenbare Vlaamse wortels. Voor de in oorsprong coöperatieve spaarinstelling voor het agrarische platteland, sinds halverwege de jaren tachtig van de vorige eeuw CERA genoemd, is daarmee ook het natuurlijk eindpunt gegeven. Het beginpunt in 1892 is eveneens duidelijk gemarkeerd als een ideële en economische belangenorganisatie, voortgekomen uit de katholieke Boerenbond.

Dit boek beschrijft met oog voor pikante details de wordingsgeschiedenis van het coöperatieve spaarwezen in België. Hierin worden drie episoden onderscheiden, elk behandeld door een afzonderlijke auteur, waarbij het verschil met Nederland opvalt. De beginjaren omvatten het tijdvak 1892-1934 en eindigen dramatisch, zoals de Leuvense hoogleraar in de geschiedenis van de jongste tijd Van Molle overtuigend en gedocumenteerd laat zien. De middenperiode 1935-1967 belichaamt de heropstanding van de oude idealen van Raiffeisen en het langzame herstel tot instelling van nationale betekenis, vaardig in beeld gebracht door de eveneens Leuvense historica Goossens. Het slotakkoord betreft de laatste dertig jaar van CERA en is van de hand van de Leuvense hoogleraar economische geschiedenis Buyst. Hij schetst met gepaste distantie het pad van de groei naar een moderne levensvatbare 'bancassurance'; alleen de uitleg bij het nieuwe letterwoord lijkt een overigens vergeeflijke buiging naar de opdrachtgeefster van deze geschiedschrijving. Geheel in stijl van de beschreven instelling is ook dit een Leuvense onderneming geworden, die niettemin ook voor Nederlanders interessant is omdat zij laat zien hoe financiële instellingen op principieel verschillende juridische grondslag, namelijk de coöperatieve en vennootschappelijke rechtsvorm, in elkaar geschoven worden.

België kent binnen de westerse wereld vanouds een ontwikkelde spaarcultuur en daarmee samenhangend een hoge macro-economische spaarquote. Ten dele is dit ongetwijfeld een uitvloeisel van het succes van de in 1864 door de liberale overheid begonnen Algemene spaar- en lijfrentekas of ASLK. Deze instelling beoogde, mede door inschakeling van de postkantoren, het sparen van de kleine man aan te moedigen om daardoor zo veel mogelijk de slapende gelden te activeren ten behoeve van de kapitaalvorming of investeringen in productiemiddelen. Deze ASLK had in 1890 reeds een spaarmarktaandeel van negentig procent maar bereikte niet de agrarische bevolking. Zij bleef vooral een instelling voor de 'petite bourgeoisie'. De bestaande commerciële en coöperatieve volksbanken boden bovendien geen soelaas voor de kredietbehoeften van de landbouw en kleine middenstand, destijds in het Vlaamse deel van België gezien als de ruggengraat van de katholieke kerk.

Onder inspiratie van de encycliek *Rerum Novarum* uit 1891 en het motto eenheid maakt macht begon onder leiding van het Belgische katholieke agrarische bolwerk de Boerenbond

met haar succesvolle coöperatieve inkooporganisaties en verzekeringsfondsen, in 1892 door een parochiegewijze opzet van boerengilden en spaarkassen naar het Duitse voorbeeld van Raiffeisen. De eerste ontstond in het Hagelandse dorp Rillaar in de buurt van Leuven, maar andere volgden spoedig. In 1913 telde België ongeveer 750 lokale spaarkassen, in meerderheid aangesloten bij de in 1895 gestichte Middenkredietkas te Leuven, die als een centrale ging fungeren. Hier konden de lokale kassen hun overtollige middelen rentegevend deponeren en aanvullende middelen lenen. Toch bleef de bedrijfsvoering vooralsnog bescheiden. In 1913 bedroeg het totale spaartegoed 32,5 miljoen franken tegen bijna 1100 miljoen bij de openbare ASLK. Bovendien was de nieuwe coöperatieve spaarbank onmiskenbaar een katholieke aangelegenheid met een dominante rol voor de lokale geestelijkheid, die vaak ook optrad als kassier. Dit was overigens van doorslaggevende betekenis voor de vestiging van het vertrouwen bij de inleggers van spaarcenten uit de immer achterdochtige boerenkring. De grote bloei kwam na de Eerste Wereldoorlog met de voor de agrarische sector gunstige prijsontwikkeling en kredietbehoefte. Deze voorspoed werd ook de kiem van de latere problemen die in 1935 leidden tot de dramatische ondergang van de Middenkredietkas die het financiële stelsel van België op zijn grondvesten deed schudden. Oorzaak was de ongelukkige en weinig professionele beleggingspolitiek van de centrale waarbij te veel kortlopende middelen werden vastgelegd in langlopende activa en industriële deelnemingen. De grote economische crisis gaf daarbij de doodsteek. Alleen door inzet van de kerk met de Franstalige kardinaal Mercier voorop en de politieke achterban van de machtige Boerenbond bleek een bescheiden herstart mogelijk.

Belangrijk onderdeel van deze financiële sanering was beperking tot de kernactiviteit. Deze werd het bijeenbrengen van gelden van de boerenstand ten behoeve van deze groep en blokkering van de grote tegoeden bij de Middenkredietkas. Een belangrijke stap in dit proces was de oprichting van het Centraal bureau voor de kleine spaarders, gevestigd in de kantoren van de Nationale Bank van België te Brussel. Dit bureau stelde een groot krediet beschikbaar voor de terugbetaling aan de kleine spaarders. Daarnaast ontstond met overheidssteun de Centrale kas voor landbouwkrediet (CLK) waar de lokale Raiffeisenbanken zich bij konden aansluiten. De CLK kreeg de wettelijke bevoegdheid als toezichhouder op te treden ten einde financiële stabiliteit te verzekeren. Voorts werd de Kredietbank opgericht voor voortzetting van de niet-agrarische bancaire werkzaamheden van de Middenkredietkas. Dit verhaal is een geschiedenis opzichzelf en zo'n vijftien jaar geleden reeds door Van der Wee en echtgenote voortreffelijk geboekstaafd bij het halve eeuwfeest van de Kredietbank (zie mijn bespreking in *BMGN*, CIII ((1988) 92-94). Met een scherp oog voor de pikante details in de machtsstrijd waarmee dit herstel van het coöperatieve landbouwsparwezen destijds gepaard ging schetst Goossens een intiem beeld van de gevoeligheden en persoonlijke teleurstellingen in dit streven naar gezonde verhoudingen ten behoeve van het algemene belang. Een bijzonder aspect in de nieuwe regeling, en dat verdient de aandacht van de bancaire econoom, is dat de deposito werving in de visie van de CKL volledig in dienst stond van de kredietverlening en geen doel op zichzelf meer was. De merkwaardige paradox van 'loans create deposits and deposits create loans' uit de klassieke Angelsaksische bankliteratuur werd daarmee in deze specifiek Belgische context daadwerkelijk opgeheven, al zwijgt de auteur hierover in alle talen. Duidelijk wordt wel dat het oude ideaal van een coöperatieve spaarkas voor de leden van de Boerenbond weer opnieuw hoog in het vaandel stond. Niettemin liet herstel van het geschonden vertrouwen lang op zich wachten. Eigenlijk trad dit pas weer op bij de volgende catastrofe, namelijk het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. De middelen stroomden opnieuw overvloedig toe bij een teruglopende kredietbehoefte zodat nieuwe wegen moesten worden ingeslagen. Belegging in overheids-

papier was er een van maar ook de betrekkelijk veilige verstrekking van hypotheccair krediet op bedrijfsgebouwen en later woningen boden nieuwe kansen. Zonder slag of stoot ging dit echter niet zolang het debacle uit de jaren dertig nog leefde in de herinnering van bestuurders en leden. De wereld veranderde echter en de welvaart nam vanaf de jaren vijftig onvoorstelbaar toe. Daarmee onderging ook de zienswijze op het bankieren een wijziging, zoals het derde deel van dit boek op pakkende wijze laat zien.

De groei van landbouwspaarbank tot de algemene bank CERA vindt plaats in de periode 1967-1998 en de vertelling hiervan komt voor rekening van Buyst. Hij verkeert in zoverre in een ongunstige positie dat dit tijdvak nog nauwelijks geschiedenis is maar deel uitmaakt van de huidige ondernemingsstrategie. Terecht schenkt deze auteur daarom veel aandacht aan de strategische herschikkingen binnen het bankwezen en de neerslag daarvan op het ondernemingsbeleid van de landbouwspaarbanken. In 1985 mochten deze zich van de Belgische financiële toezichtsautoriteiten spaarbank gaan noemen en ontstond de naam CERA als afkorting voor Centrale Raiffeisenkas, wat al spoedig CERA bank werd, daarmee uiting gevend aan de ambitie van de leiding een algemene bank te worden. Dit is een proces dat zich ook in andere landen, zeker in Nederland, voordeed. Dat hing samen met de branchevervaging die vanaf de jaren zestig in de financiële wereld optrad. Dit is een boeiend en fascinerend proces dat eigenlijk tot uitdrukking brengt dat een nieuwe generatie bankbestuurders het toneel betrad. Langzaam maakte het oude ideologisch geïnspireerde en bevlogen type plaats voor de moderne dynamische zakenman die met bankieren vooral winst wil maken ten behoeve van zijn lastgevers. Het samengaan in 1998 van CERA met de Kredietbank en de verzekeringspoot van de Boerenbond is daarvan de bekroning. Deze past geheel in het financiële tijdsbeeld van nu waarin ook de grote rivaal ASLK opging in het grotere geheel van Fortisbank.

Deze monografie over de spaarbank CERA is naast bedrijfsgeschiedenis ook de geschiedenis van een beweging in een land dat scherpe politieke en regionale tegenstellingen heeft gekend. In zijn beschrijving van het spaarwezen met zijn diep verankerde verbondenheid met ideologische en belangentegenstellingen onthult dit boek ook een interessant beeld van de algemeen maatschappelijke ontwikkeling in België gedurende de laatste honderd jaar. Deze langetermijnontwikkeling vindt plaats binnen een conjunctureel patroon, gelardeerd door eenmalige dramatische momenten met verstrekkende gevolgen voor de beschouwde sector. De achtergrond van dit alles, zo betoogt de eindredacteur van dit boek en 'eminence grise' van de economische geschiedenis professor H. van der Wee in zijn epiloog, is de bewogen politieke ontwikkeling van België. Drie factoren waren daarin bepalend. Dit zijn dwingende noodzaak, menselijke vrijheid en het blote toeval. Elk van deze factoren krijgt in dit boek een plaats en vormt het soms schilderachtige maar steeds zakelijke decor van de lotgevallen van het Belgische coöperatieve landbouw spaarbankwezen. Een kritische kanttekening bij deze fraaie geschiedschrijving zou kunnen zijn dat nimmer een verbinding wordt gelegd met de moderne bancaire theorie waar begrippen als 'moral hazard', informatie-asymmetrie, disciplineringsmechanismen en productontwikkeling centraal staan. Misschien is dat echter te veel gevraagd in een opzet die vooral het verleden beoogt te boekstaven. Dat laatste gebeurt op onnavolgbare wijze.

M. M. G. Fase

I. van Hout, ed., *Batik. Drawn in wax. 200 years of batik art from Indonesia in the Tropenmuseum collection* (Amsterdam: KIT publishers, 2001, 208 blz., ISBN 90 6832 194 3).

De niet-Europese etnografische collecties in Europa kunnen ons niet alleen iets vertellen over de leefwijzen en wereldbeelden van andere bevolkingsgroepen, ze tonen ook veel van onszelf en onze veranderende relatie tot de niet-Europese wereld. Sinds enige jaren is dit besef zichtbaar in volkenkundige musea binnen en buiten Europa. In tijdelijke tentoonstellingen en nieuwe vaste opstellingen trachten conservatoren en tentoonstellingsmakers hier een houding te formuleren ten aanzien van het koloniale verleden van hun instituut en zijn collectie. In deze openbare zoektocht past ook de in 2001 door het Tropenmuseum georganiseerde tentoonstelling *Batik. Drawn in wax*. De verantwoordelijke conservator I. van Hout wilde zich hierin richten op de gedeelde Nederlandse en Indonesische geschiedenis van de batikcollectie van het museum. In tentoonstelling en gelijknamige catalogus verschijnt batik — textiel getekend door kleur-resistente was — als getuigenis én toonbeeld van een culturele ontmoeting tussen Oost en West, tussen Nederlands-Indië en Nederland.

Een tweede uitgangspunt van *Batik. Drawn in wax* is het antropologische inzicht dat kleding er toe doet, ons iets kan leren over de sociale, economische of culturele positie van de drager en de maker. Batik is identiteit, aldus de inleiding. Dit thema bracht uiteenlopende wetenschappelijke benaderingen van batik samen: enerzijds historische analyses van batikproductie en -verzameling en van de veranderende waardering van batik in de Nederlandse en Nederlands-Indische geschiedenis. Anderzijds hebben enkele antropologen de betekenis van textiel 'gelezen' en die in verband gebracht met hun eigen onderzoek naar batik in Indonesië. Het boek wil dus niet alleen iets laten zien van batik als onderdeel van koloniale geschiedenis en cultuur, maar geeft ook uitvoerig inzicht in de multiculturele en historische invloeden in de verschillende regionale batikstijlen en -technieken, en aan de hand daarvan ook in bewustzijn en wereldbeeld van bevolkingsgroepen in Indonesië nu. Voor wie geïnteresseerd is in batik in al zijn complexe facetten levert dit interessante lectuur op, die bovendien inzichtelijk en erg mooi geïllustreerd is. Maar door de tweeslachtige benadering verliest het historische uitgangspunt aan kracht en plaatst de catalogus zich voor een deel op een traditioneler standpunt van batik tentoonstellen en interpreteren dan de bedoeling lijkt. Het is daarbij de vraag of de termen 'culturele ontmoeting' gelukkig gekozen zijn. De verschillende bijdragen in het boek maken maar al te zeer duidelijk dat bij de productie van en fascinatie voor batik meer dan alleen culturele motieven kwamen kijken. Jammer is het ten slotte dat geen van de auteurs in het kader van het thema 'identiteit' de kans gegrepen heeft om dieper in te gaan op de betekenis van batik voor de Nederlandse identiteit.

Waarover ging de Nederlandse belangstelling voor batik uit Nederlands-Indië? In dit verband verdienen drie artikelen met name aandacht, al komt de koloniaal Nederlandse achtergrond van de batikcollectie in Amsterdam of van de batikproductie in Indonesië ook in de andere stukken aan de orde. Het bronnengebruik zegt hier al veel.

I. van Hout opent met de geschiedenis van de batikcollectie van het museum en met de biografieën van enkele individuele stukken. Door objecten (textiel) te verbinden aan hun schenker verliezen ze hun anonimiteit en kunnen ze een plaats krijgen in de context van de gedeelde Nederlandse en Nederlands-Indische geschiedenis, zo is het achterliggende idee. Aan de hand van concrete, heel mooi afgebeelde voorbeelden, vinden we in dit artikel informatie over verschillende institutionele en persoonlijke, bestuurlijke, economische, artistieke én etnografische motieven die tot uitdrukking komen in de batikcollectie van het Tropenmuseum, of in de (Nederlandse) belangstelling voor batik. De titel vraagt echter om toelichting. Het verhullende